

NOVES RECERQUES SOBRE TIRANT LO BLANCH

I

Entre les nombroses colleccions de lletres de batalla que hom guarda en diferents biblioteques, no en conec cap de tan abundosa i important com la del manuscrit 7811 de la Biblioteca Nacional de Madrid. Va fer-ne una primera descripció lleugera Massó i Torrents (*Manuscrits catalans de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Barcelona 1896, pàg. 173). En devem una altra descripció més detallada al senyor J. Domínguez Bordona (*Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid 1931, pàgs. 62-65). Fr. Andreu Ivars en va donar a conèixer alguns documents interessants per a la biografia d'Ausiàs March i de Joanot Martorell,¹ i la seva mort dissortada li llevà el goig de dur a terme l'edició, manta vegada promesa, de les lletres de batalla i l'estudi total que madurava sobre *Tirant lo Blanch* i el seu autor. Aquestes publicacions, junt amb una nota meua apareguda a la «Revista de Filología Española», XXIV (1937), 204-208, són tot l'aprofitament que fins ara havia estat fet d'aquest importantíssim manuscrit, les dades del qual han de donar encara força temes d'estudi a l'erudició literària.

Gairebé alhora han sortit a Barcelona dos llibres ben mereixedors de comentari, fonamentats tots dos en la publicació dels documents que en l'esmentada collecció fan referència a Joanot Martorell i a la seva obra. El primer, degut al senyor Pere Bohigas, és un recull de *Tractats de cavalleria*,² en el qual s'insereix un breu *Tractat de horde de cavalleria tret de un libre qui fon del rey d'Anglaterra e de Ffrança*, rigorosament inèdit, que figura als folis 164^r-171^r del manuscrit de la Biblioteca Nacional. És anònim, inacabat, i té una relació evident amb el *Tirant*. El senyor Bohigas li posa encertadament el títol de *Guillem de Vairoich*, que restarà d'ara endavant en la Història literària; en fa una acurada transcripció i un bell

1. *ACCV*, II (1929), 54-62; *EIU*, I (1930), 68-82, 173-206.

2. *ENC*, LVII (Barcelona 1947).

estudi preliminar. El senyor Martí de Riquer acaba de publicar una edició del *Tirant*,³ amb notes, índexs i una introducció de més de dues-centes pàgines, ben erudita i plena de sentit crític, on transcriu, a més a més del *Guillem de Vàroich* segons el text establert pel senyor Bohigas, totes les lletres de batalla de Joanot Martorell, que fins ara havien restat inèdites. Aquestes troballes documentals i l'aprofitament assenyat de tota la bibliografia coneguda, donen a la introducció del senyor Riquer un interès i una novetat que hem d'agrair tots els estudiosos de les lletres catalanes. No és el meu propòsit de fer ací una recensió dels treballs dels senyors Bohigas⁴ i Riquer, la lectura dels quals no pot ésser substituïda per un resum més o menys llarg de llurs conclusions. Donant per coneguts els dos llibres per part del meu lector, desitjo només afegir-hi quelcom que pugui aportar noves dades a l'estudi del tema, o bé altres consideracions suggerides tant per l'inexhaurible novella mediterrània, com per les noves recerques que tots dos ens han donat a conèixer.

És per a mi evident que el *Guillem de Vàroich* és una primera redacció dels trenta-nou capítols del començament del *Tirant*. El lector s'adona de seguida que els capítols esmentats de la gran novella no són més que una amplificació, i a voltes un escurçament o variació, del tros conservat en el manuscrit 7811. Els raonaments dels senyors Bohigas i Riquer deixen fora de dubte que el text del *Guillem* és anterior al *Tirant*, i que En Martorell l'utilitzà com a font immediata. El problema cabdal consisteix a saber si l'autor del *Guillem* és o no el mateix Martorell. El senyor Bohigas, amb prudent reserva, considera molt probable que sigui obra de Martorell; no s'arrisca, però, a afirmar-ho del tot. El senyor Riquer es decideix rodonament per l'afirmativa, fonamentant-la en l'anàlisi comparativa dels texts i en el fet que el manuscrit 7811 conté, a més a més del *Guillem*, la versió catalana de la *Lletra de reals costums* del Petrarca, inserida íntegrament al *Tirant*, «la qual cosa fa suposar que un fons dels que integren el susdit manuscrit procedeix, no sabem com, de papers del propi Martorell». Aquest era també el parer del malaguanyat P. Ivars, amb el qual sovint jo conversava sobre el contingut d'aquest gros manuscrit. Per la meua banda he arribat a la mateixa convicció personal, i crec que puc aportar noves raons objectives per a enfortir-la, basades en l'estudi del manuscrit mateix, format per còpies fetes en diferents lletres de la segona meitat del segle xv i començaments del xvi.

La suposició que aquest gruixut volum devia pertànyer a la família Martorell, i en la part de què ara parlem potser al propi Joanot, es fonamenta en les nombroses lletres en ell incloses que es refereixen a l'autor del *Tirant*,

3. *BP*, V (Barcelona 1947).

4. Vegeu *ER*, I (1947-48), 257-258.

al seu germà Galceran Martorell, al seu cunyat Ausiàs March, i a altres cavallers, gairebé tots valencians, lligats sovint per parentiu, amistat o enemistat amb els Martorells. Les col·leccions de lletres de combat, *deseiximents* i processos de batalla celebrada, amb les còpies d'actes notariais i altres testimonis, eren curiosament guardats per les famílies nobles, i cada generació hi anava afegint les seves lletres i processos. El nostre manuscrit, que procedeix del comte de Cervelló, segons es llegeix a la primera tapa, sembla tenir aquest caràcter. No hem pogut esbrinar, però, la relació que hi hagi pogut haver entre els Martorells i els comtes de Cervelló. Hi figuren força lletres de requesta de batalla referents a cavallers de la família Cervelló: Berenguer Arnau de Cervelló, Pere de Cervelló i Guerau Alemany de Cervelló.⁵ És significatiu el fet d'ésser escrita de la mateixa mà tota la part del manuscrit on es troben copiats el *Guillem de Vàroich* i tots els documents que fan referència als Martorells. La lletra és de les més antigues del llibre, i hom podria acceptar sense gaire esforç que, àdhuc no essent contemporània d'En Joanot, és de data poc allunyada.

El caràcter tot personal o familiar d'aquesta part del nostre manuscrit s'aferma encara més amb el següent indici: Per la lletra inserida al foli 301^r, veiem que Gonçal d'Íxer, comanador de Montalbà, havia fet empresonar Galceran Martorell, el qual li havia posat plet per via de justícia. Veient Joanot el caire violent que l'afer prenia amb l'empresonament del seu germà, resol *deseixir-se* de Gonçal d'Íxer, en unió d'un altre germà anomenat Jofre. El *deseiximent* venia a ésser una declaració de guerra, una ruptura que autoritzava, mitjançant certes condicions jurídicament regulades, a fer-se tot el mal possible en els béns i en la persona. El *fur de guerrear* fixava en el dret feudal les regles del *deseiximent*. El nostre manuscrit porta, al costat de les lletres que es relacionen amb aquest afer, un extracte de la part del dit fur que servia de suport legal a la decisió dels germans Martorell, titulada *Certa part dells ffurs de gregar* (fol. 300^v).⁶ No calia veritablement aquesta minuciositat legalista en un recull de lletres de batalla, si no hi hagués un interès especial de part del posseïdor del manuscrit o de qui el féu copiar; ni he trobat en el mateix volum cap més exemple de texts legals extensament copiats per a justificar les discòrdies dels cavallers.

A més a més de part interessada, En Martorell era un literat professional. No en tenia prou amb copiar o fer copiar per vanitat personal o fami-

5. També n'hi ha al ms. 18444 de la mateixa Biblioteca.

6. El text és una aplicació i extensió dels *Usatges* al regne de València. Comp. *Lo horde que ha de tenir per a dar deseiximents hun cavaller a altre cavaller*, manuscrit de l'Escorial (J. ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos catalanes...*, núm. 77); publicat per F. CARRERAS I CANDI (Barcelona 1899), 24 pàgs. Comença: «Ego t. civitatis Valencie habitator...»

liar els documents que afectaven el seu honor com a cavaller, sinó que les lletres de batalla havien esdevingut al seu temps un gènere literari, el qual tenia els seus models en els reptes de reis i grans senyors, i entrava com a part important en el to emfàtic i retòricament rebuscat dels llibres de cavalleria, com podem veure en el mateix *Tirant*.⁷ No sols trobem aplegades en el nostre manuscrit lletres referents a cavallers contemporanis, com a reflex de les idees, costums i sentiments de la noblesa valenciana del segle xv en matèria d'honor, sinó que hi ha també l'afany de reunir arquetipus, que podríem dir-ne permanents, d'honor senyorívol, i models literaris de bella dicció que s'adeien molt bé amb l'«estil de valenciana prosa» que el nostre autor va ajudar a expandir. Al costat de les lletres de cavallers valencians veiem: *Letra de requesta de batalla tramesa per lo alt príncep Loís de Valoys, duch d'Orliens, al molt alt poderós príncep lo rey Anrich d'Anglaterra*; *Letra feta per Petrarcha*;⁸ *Letra del Turch Emperador de Grècia ... a don Ferrando rey de Sicília*; *Capítols de Suero de Quyniones del pas que havia tenir en Castella*; *Capítols fets per lo noble e magnífich mossèn Johan de Bonifaci del regne de Çeçília sobre cert pas que volia tenir*; *Capítols fets e fermats per ... mossèn Dexarni Pere de Befaymont, cavaller de la cort del illustre Senyor de Borgunya*; *De Alexandre a Dídimo*,⁹ i molts altres texts que fan de l'esmentat manuscrit una veritable antologia del gènere epistolar cavalleresc i d'altres peces literàries. Un d'aquests texts, a més de la lletra del Petrarca, el trobem a trossos gairebé literalment al *Tirant* (capítol cxxxv) amb canvi de personatges i variacions motivades per la situació diferent. És la *Letra tramesa per lo soldà de Babilònia al excellent S. don Johan, rey de Chipre* (fol. 262^v del manuscrit), que comença així:

Jacomach per la permesió e voluntat de Déu omnipotent, Gran Soldà de Babilònia, senyor de dos temples, ço és a saber, del sant temple de Salamó de la ciutat de Jherusalem e del sant temple de Mecha, senyor e defenedor de tot lo poble morisch qui és e habita desots lo cel celestial, mantenidor e deffenedor de la sancta fe e de la sancta doctrina del nostre sanct propheta Mahomet, la qual fe a'quells qui la tenen en llur si dóna consolació e glòria sens fi, etc. A Johan, gloriós e gran Rey de Chipre, mantenidor de la fe christiana, nós te enviam salut, honor, glòria e stat,

7. Recordem també com Don Quixot s'entusiasmava llegint les lletres de requesta de batalla dels llibres de Felicià de Silva, amb les seves embolicades raons. La moda d'inserir aitals lletres en els llibres de cavalleria es desenrotllà principalment en els segles xv (segona meitat) i xvi. En els primitius, més apropats a l'èpica, se n'hi troben ben poques i sense pretensions d'estil.

8. És la traducció de la *Lletra de reals costums* que l'autor féu passar íntegra al *Tirant*, segons féu veure E. MOLINÉ I BRASÉS, *AIEC*, II (1908), 619-620.

9. És una traducció catalana del text llatí abreuja't per Vicenç de Beauvais. Va publicar-la Fr. ANDREU IVARS amb el títol de *Text de la versió valenciana de les lletres d'Alexandre el Gran al rei Dídimo...*, *ACCV*, I (1928), 153-168, acompanyada d'un estudi preliminar i notes.

e fem saber que per consell e deliberació de .XII. Reys a nós perpetualment súbdits, a nós tots temps obedients...

...migançant tu dejam donar nostra pau e fer nostra cara blanca¹⁰ envers lo gran mestre de Rodes...

Scrita en nostre castell d'Alcayre a .XII. de la luna de ffebrer de la nativitat del nostre sanct gloriós propheta Mahomet .VIII.^c .XXXIX.

Aquesta carta es torna, en la novella, *Letra tramesa per lo Soldà al capità Tirant lo Blanc* i, encara que l'objecte és diferent, parla també de proposicions de pau i aprofita tot el formulisme i moltes frases de la lletra que llegim al manuscrit.

Crec que aquestes proves, juntades a les que han aportat els meus predecessors, ens donen l'evidència completa que el manuscrit 7811, ell mateix o el fons d'on procedeixen bona part dels documents que conté, fou fet sots la cura personal del propi Joanot Martorell. Tinc encara la convicció que si algun erudit tingués la paciència de publicar-lo tot sencer o d'estudiar-lo amb tot detall, trobaria un bon recull de frases i trossos sencers que passaren al *Tirant*. Per exemple, a la cinquena lletra de batalla que el nostre autor tramet a Joan de Monpalau (pàg. 38 de l'ed. Riquer) llegim aquesta rebuscada frase: «puix me donau càrrec de saber, aturant-vos glòria d'ignorància, ...» la qual posà després literalment en boca de la princesa Carmesina (*TB*, 364¹⁸), perquè devia semblar a l'autor força enginyosa. Qui tingués la valentia d'emprendre aquest escorcoll, es trobaria el premi de fer la troballa d'un feix de dades interessantíssimes, no sols referents a *Tirant lo Blanch*, sinó sobre una munió de personatges ben significatius per la història i la literatura del seu temps.

II

Ja ben segurs que el *Guillem de Vàroich* i el *Tirant* són obra del mateix autor, ens resta fer una confrontació dels dos texts per tal de treure'n alguna conseqüència. Sols en la mesura que em sia indispensable faré referència a les conclusions que ja han estat ben establertes pels senyors Bohigas i Riquer, a fi de no repetir-nos els uns als altres. Ells m'estalvien un munt de notes bibliogràfiques i, a més a més, les meves recerques no fan més que confirmar llurs afirmacions des d'altres punts de mira. Faré només algunes observacions que ens ajudin a aclarir el caràcter del *Guillem* enfront de la novella definitiva.

10. *fer cara blanca* és un modisme aràbic: *يَبِينُ وَجْهَ أَحَدٍ* 'semblar innocent, fer cara benigna'. Veg. Dozy, *Supplement aux dictionnaires arabes*, I (Leyde 1877),

134. Hi ha també la frase *بَيَانُ الْوَجْهِ* que tradueix per 'bonne réputation'. Cal, doncs, rebutjar la lectura «car[t]a blanca» que proposa el senyor Riquer al lloc indicat del *Tirant*, i deixar intacta la frase de l'original.

Les diferències d'estil entre ambdues obres, la substitució de paraules, el moviment rítmic de la clàusula i fins un canvi en la concepció total de l'obra, ens fan pensar que hi hagué entre l'una i l'altra una separació de temps prou llarga per a madurar en l'esperit de l'autor una nova estructura estilística del seu art de prosador.

Començant pel llenguatge, hom s'adona de seguida que en el *Tirant* han estat substituïts molts arcaïsmes de vocabulari que figuraven a la que ja en direm *primera redacció*.¹¹ Per exemple «membrant-li lo somni» (46⁹) és canviat per «recordant-li lo somni» (TB, 22³²); «membrant-li» (59¹⁹), per «essent en record» (TB, 73¹³); «gità un gran sospir» (59¹⁸), per «llançà un gran sospir» (TB, 73¹²); «tro» (60¹⁰), per «fins» (TB, 74⁶); «asats me sent yo de coratge» (60²⁴), per «prou me sent dispost» (TB, 75²); «hom» (63¹¹), per «home» (TB, 76¹); «hoc» (75²⁵), per «sí» (TB, 86⁷); «yo hauré» (77²), per «yo tindré» (TB, 89²²), i molts d'altres, procedents gairebé tots de l'*Orde de Cavayleria* d'En Llull. Al costat d'aquesta substitució de mots per altres de més acostats a la parla usual del seu temps, veiem un afany de cultisme lèxic molt propi del Renaixement. Exemples: «làgremes» (48¹³) és substituït per la forma més etimològica «làgrimes» (TB, 26¹⁵); «ab la ajuda de nostre senyor Déu» (48²²), per «ab lo divinal adjutori» (TB, 26²⁴), i l'ús freqüent dels superlatius en *-issim* (TB, 73¹⁴), entrat a les llengües vulgars per via literària.¹² Cal remarcar que aquestes substitucions cultistes no afecten sols als trossos directament o indirecta procedents d'En Llull, sinó a tot el text, i són ben característiques de l'estil d'En Martorell.

Quant a les formes verbals, remarkem: el canvi de la primera persona del present «trop» (76²²) per «trobe» (TB, 89²¹); «agenol-me» (47²⁶), per «m'agenolle» (TB, 25¹⁰); «deman» (55²²), per «demane» (TB, 41⁷), amb la vocal *-e* de suport, com s'anava generalitzant a la parla valenciana del segle xv; «e com ell li aparech hora» (50¹⁶), per «e com a ell li paregué hora» (TB, 31¹⁷), preferint la forma feble del perfet a la forma forta de la primera redacció. Notem també el canvi ortogràfic de desinència «diguéssetz» (60²³), per «diguésseu» (TB, 75¹); la primera era una grafia arcaica, la segona era la forma corrent de la llengua parlada. En el futur amb

11. Citaré per la pàgina i ratlla del text del *Guillem* establert per Bohigas. El del *Tirant* va citat per la pàgina i ratlla de l'edició de Riquer, precedides de les inicials TB.

12. En redactar aquestes anotacions lingüístiques hem tingut en compte els estudis publicats fins ara sobre el català antic. Cal constatar però, que el nostre fi és ben diferent del d'establir l'ús de determinats fenòmens en una època del llenguatge. En qualificar, per exemple, una forma com a arcaica o neològica, la nostra afirmació val dintre de l'autor mateix, del qual comparem dues versions de la mateixa obra; mes de cap manera no volem dir res de generalment aplicable a la història de la llengua. Això ens estalvia d'enfarfegar inútilment el nostre treball amb citacions comparatives.

pronoms interposats trobem tendència vacil·lant a estalviar-se la forma analítica canviant-la per la sintètica, o girant la frase d'una altra manera: «e tu, senyor, armar-t'as ab los teus cavallers» (49¹³) per «e la tua senyoria estarà armat ab tota la tua gent» (TB, 28⁶); «fer-s'à cavaller» (59⁷) per «se vol fer cavaller» (TB, 72²²); hi veiem també un exemple contrari: «et faré vencedor» (48²²) per «e fer-te-he vencedor» (TB, 26²⁴), potser cercant l'harmonia de la frase.

La comparació sintàctica és, de bon tros, molt més instructiva. Sovint el *Tirant* és, en aquest aspecte, un text gairebé nou, que no fa més que seguir de faisó general l'argument de la redacció primitiva, però amb els períodes pensats i encunyats de forma nova. La frase curta i sovint trencada per les pauses del *Guillem*, es desplega en el *Tirant* en amplies clàusules de llarga volada, ondulants d'entonació, profuses d'adjectius, d'adverbis i de frases intercalades, en subordinació gramatical i rítmica plena de gradacions finíssimes, i de vegades lleugerament declamatòries.

La major amplitud del període fa que les coordinacions i subordinacions es tornin més complexes en el *Tirant*, i per això hi veiem tanta profusió de relatius i una articulació de conjuncions més variades i expressives que la freqüentíssima *e* del primer text. L'oració «e com més aygua hi lançaven, més se encenia» (51¹), amb la senzilla substitució de «e» per «ans» reforça el seu sentit adversatiu: «ans com més aigua hi lançaven més s'encenia» (TB, 31²³). Contribueix molt al lligat sintàctic i a la durada de les unitats d'entonació l'afany creixent en el *Tirant* d'imitar la construcció llatina posant el verb al final de les oracions: «han-me vençudes moltes e diverses batalles e morta la millor cavalleria que en lo meu regne era» (TB, 23¹⁰); «si pietat e misericòrdia en tu habiten» (TB, 25⁴). Comparem, per exemple, «si bé ella havia perduda la natural conexença d'ell» (50¹²) amb «si bé d'ell havia la natural coneixença perduda» (TB, 30²⁴). De tots els capítols de la novella definitiva, podríem citar-ne exemples abundosos. Aquesta manifestació de cultisme literari és tan important en el nostre autor com la que hem vist en el lèxic. La veiem també en el canvi de lloc de l'adjectiu; per exemple: «tu qui est mon senyor natural» (48¹⁷) de la primera redacció, fou substituït per «tu qui est mon natural senyor» (TB, 26¹⁸). Així, sovintegen en el *Tirant* frases com aquestes: «inquieta joventut de nobles esperances guarnida»; «acabant lo rei paraules de tanta compassió acompanyades». Són igualment freqüents les construccions d'ablatiu absolut, a la faisó dels prosistes llatins. El nostre escriptor participa en això d'un corrent cultista general a la literatura catalana del segle xv, especialment activa a València. Es troba en tots els escrits d'En Martorell, incloses les lletres de batalla, i en el *Tirant* no fa més que accentuar-se força, comparativament amb el text del *Guillem*.

Ès natural que aquesta prosa abundosa i eloqüent vagi plasmada en agrupaments rítmics de llarga durada, articulant-se tres, quatre i més grups fònics que mantenen l'entonació alta, o amb petites semicadències, fins a l'ample descens final de la pausa. Això dóna a l'estil un cert èmfasi oratori, més de llengua parlada que de llengua escrita, i va lligat amb la tendència a convertir en estil directe diversos paràgrafs que en el *Guillem* foren redactats en estil narratiu indirecte. Serveixi d'exemple el relat del somni del rei d'Anglaterra (45¹⁵; *TB*, cap. vi). La propensió a l'estil directe, que ben sovint canvia la prosa expositiva en diàleg, pren tot l'èmfasi retòric en els llargs parlaments que el *Tirant* posa en boca dels personatges. Mentre el canvi d'interlocutor va assenyalat en la redacció primitiva per un parèntesi («dix lo scuder»; «dix la comtessa»), en el *Tirant* es prepara el discurs que ha de venir amb frases com aquestes: «lo rei... dix-li semblants paraules»; «ab cara molt afeble féu-li principi ab paraules de semblant stil». I és clar que amb aquesta preparació no pot venir després una curta frase de diàleg corrent, sinó un tros declamatori. El repte del rei moro al rei anglès, relatat en poques ratlles en el *Guillem* (52⁴), es converteix en una lletra de batalla a ultrança (*TB*, cap. XIII), semblant a les que En Martorell i els seus contemporanis s'adreçaven els uns als altres.

Finalment, la comparació de les dues redaccions ens fa veure substitucions motivades només per la recerca de l'expressió més afinada i justa: «lo rei hac per bo lo consell de l'ancià» (50¹), es torna «plagueren a l'entrestit rei les avisades paraules de l'ermità» (*TB*, 29³). Hi ha, doncs, una cura en la qualitat dels mots que tria; i això demostra com era de conscient l'art del nostre novel·lista.

Aquests comentaris estilístics no sols ens duen a remarcar l'evolució interna de la prosa d'En Martorell en els deu anys que aproximadament passaren entre les redaccions del *Guillem* i del *Tirant*; ens palesen també que hi ha una diferència al fons mateix de la concepció total de les dues obres: saviesa, seny, ponderació, és a dir, les qualitats estàtiques que dominen el to general de la primera, es tornen dinàmiques en l'atmosfera del *Tirant* — valentia, moviment, varietat — i vibren lluminosament en l'adjectivació, en la novetat lèxica i en l'expressivitat sonora i cromàtica de la frase. Ens anem allunyant de la intenció didàctica per donar preferència a les qualitats narratives i descriptives d'una novella d'aventures.

III

Com ja hem vist, el manuscrit encapçala el fragment del *Guillem* amb les següents paraules: «Aquest és un tractat de horde de cavalleria tret de un libre qui fon del rey d'Anglaterra e de Ffrança», i precisament conté bona part dels capítols del *Tirant* considerats per tots els crítics com a «nucli inicial de la novella», segons va dir el senyor Nicolau d'Olwer. El text del *Guillem* s'interromp en el moment en què el jove escuder, acabat el seu diàleg amb l'ermità-cavaller, es disposa a anar-se'n cap a la cort del rei anglès (TB, cap. xxxix). Justament tota la part del *Tirant* basada en la llegenda del comte Vàroic. Fins aquí arriba també la part del llarguíssim poema anglès de *Guy de Warwick* que En Martorell aprofità per a la seva obra. Això em fa sotscriure del tot el parer del senyor Riquer quan diu que el *Guillem*, malgrat que el manuscrit el deixa sense acabar, no devia anar gaire més enllà, en el cas que En Martorell el continués. Faria de mal dir si la interrupció de l'obreta és un defecte del manuscrit, o un abandó per part de l'autor, amb la intenció de continuar-la més endavant. I aquest propòsit se li tornaria, anys a venir, el *Tirant lo Blanch*.

Els crítics anglesos consideren les gestes de *Guy de Warwick* com ampliació tardana d'una llegenda molt activa i popular. N'hi ha diferents versions angleses, i una d'anglo-normanda. No sabem quina d'elles degué conèixer En Martorell; hem de suposar que un text anglès, per la referència que en la dedicatòria del *Tirant* fa al seu coneixement de la llengua anglesa. Però la petita part que ell imita en ses línies generals es troba a totes les versions, i potser durant la seva estada a Anglaterra va conèixer la llegenda en fonts escrites o orals, sense necessitat de veure precisament el poema tal com avui el podem llegir. El fet de dir-nos que el seu tractat és «tret de un libre qui fon del rey d'Anglaterra» fa pensar més aviat en una font escrita.

La redacció del *Guillem* no fa més que aprofitar els elements essencials de la llegenda anglesa, canviant-los per tal d'adaptar-los a l'ambient cavalleresc internacional i deixant de banda gairebé tots els detalls de lloc i de temps. Així veiem que els únics personatges que hi són anomenats són el comte Vàroic, la comtessa, el rei d'Anglaterra i els reis moros de Gibraltar i de Tànger, que són transformació del guerrer danès Anlaf del poema anglès. L'escuder natural de Bretanya, el nom del qual donarà després títol a la gran novella, és aquí innominat. Parla de passada dels fills del comte Vàroic, i no especialment del fill que en la redacció defi-

nitiva ha de donar lloc a un bell episodi. Entre els cavallers famosos que l'ermità anomena, figuren Judes Macabeu, el seu germà Simó, el rei David, Josep Abarimata i Gàleas; aquests, però, no són en realitat personatges de la narració. Tots els altres són guerrers, dones, moros, capitans, servents, etc., presentats en multitud anònima. Els noms de lloc es redueixen a les ciutats de Londres i Warwick (Vàroic) i al castell d'Alimburch, que per cert no és anomenat en la llegenda anglesa. Anomena també de passada les ciutats orientals de Jerusalem, Alexandria i Barut (Beirut). Després, en el *Tirant*, tornant poques vegades sobre les seves fonts, per a aprofitar-ne quelcom de nou, En Martorell va fer el que els artistes d'ara en dirien *ambientar* la novella, introduint-hi personatges i llocs que no eren a la primera redacció, per exemple les ciutats de Conturberi (Canterbury) i Salasberi (Salisbury), els ducs de Lancaster (Lancaster), Clocestre (Gloucester), Betafort (Bedford), Atzetria (Exeter), els comtes d'Estafort (Stafford) i Notarbalam (Northumberland) i molts d'altres que En Martorell recordava del seu viatge a Anglaterra. Els erudits han tractat d'identificar aquests noms per tal de fixar la cronologia dels personatges mencionats i deduir-ne alguna conseqüència aplicable a la biografia de l'autor o a la composició de la novella. S'han trobat, però, amb dificultats insolubles, com, per exemple, la que el duc de Lancaster, que dialoga amb el rei, seria el mateix Enric VI, rei d'Anglaterra en aquell temps de l'acabament de la guerra dels Cent Anys, i que es titulava encara rei de França, malgrat que el seu domini al continent hagués quedat reduït a Calais. En vista de la redacció primitiva, no cal, doncs, insistir més en aitals identifications, puix ella ens demostra que els llocs i persones que anomena el *Tirant* són vagament recordats, com un afegit posterior que En Martorell va posar a la seva obra per tal de donar-li una impressió general més intensa d'ambient anglès. No les hem de prendre, per consegüent, com a citacions històriques i geogràfiques precises, sinó com a pinzellades de color, de vàlua purament artística.

Hom veu, doncs, que el «libre qui fon del rey d'Anglaterra e de Ffrança» era una versió qualsevol de la llegenda de Guy de Warwick. La tradició anglesa del cavaller-ermità li va recordar la del savi ermità de Ramon Llull, que donava consells i regles d'orde de cavalleria a un cavaller novell. I combinant ambdues fonts va escriure el nostre autor el seu *tractat*, del qual podem dir amb exactitud que és el *nucli inicial* immediat de la nostra gran novella.

No hem de creure, però, que el *Guillem de Vároich* sigui només una simple juxtaposició de les dues fonts esmentades. Hi ha elaboració pròpia, especialment en el diàleg, en les descripcions i en la manera tota personal de fondre els elements aliens en unitat inconfusible d'estil. En Martorell

era ja el gran escriptor que havia de dur a la seva novella definitiva la força sencera i madurada de les seves qualitats expressives i de la seva meravellosa imaginació creadora. A més a més, hi ha a la primera redacció components que no venien pas de Llull ni de la gesta de Warwick, els quals tampoc passaren al *Tirant*, per haver-se produït de l'una a l'altra redacció un canvi substancial de la concepció total de l'obra en la ment del seu autor.

Des de la pàg. 62⁸ del text del *Guillem* comença una llarga dissertació de l'ermità sobre les qualitats morals del que vol mantenir l'orde de cavalleria, els seus deures religiosos, i fins preceptes rituals de l'acte d'armar-se cavaller. Aquest tros, especialment a partir del paràgraf que comença «Amor e temor se convenen» (64⁴), fou notablement escurçat en el *Tirant*, i suprimits gairebé tots els preceptes i amonestaments de l'ermità. El mateix escurçament fou fet a partir de la pàg. 69¹⁸ on, després d'explicar la significació de les armes ofensives, s'estén en llargues consideracions morals respecte als deures del cavaller, que no foren mantingudes en redactar la novella definitiva. És a dir, que així com el *Tirant* representa en conjunt una amplificació del *Guillem*, fou també, en els dos trossos esmentats, una reducció ben remarcable.

El que fa veritablement importants per a nosaltres aquestes supressions fetes en la novella definitiva enfront del text primitiu, és que els dos fragments suprimits són de caràcter didàctic, i ens fan veure que En Martorell va proposar-se de primer escriure un «tractat de orde de cavalleria», com diu la capçalera del manuscrit, amplificant i modernitzant part del llibre d'En Llull i donant-li una estructura novellesca imitada de la llegenda anglesa del comte de Warwick. Uns quants anys més endavant, el propòsit didàctic de la primera redacció embrionària fou ofegat per la fantasia novellesca; s'eixamplà el diàleg; la part descriptiva i la invenció de noves aventures s'endugué l'interès principal de l'escriptor; foren fetes supressions de trossos didàctics, i el que havia d'ésser un llibre de regles i bons amonestaments per a l'estat de cavaller, va tornar-se un llibre de cavalleries.

Veurem encara més clar aquest procés de transformació, si tenim en compte el canvi de protagonista que ja havien remarcat els crítics, quan no tenien encara més elements de judici que la novella completa. Al text primitiu el protagonista és el comte Vàroic; el que després es dirà Tirant lo Blanch no té nom: és «un scuder» que de pas cap a la cort de Londres rep els bons ensenyaments del vell cavaller esdevingut sant i savi ermità. Per això també l'ermità diu a l'escuder que tota la regla i l'orde de cavalleria «són en aquest llibre» que ell està llegint, però no ens l'anomena. En el *Tirant lo Blanch* ens dirà el seu títol, l'*Arbre de batalles*,

com si ja, segur del nou propòsit de la seva obra, descarregués en el llibre d'Honoré Bonet l'obligació d'instruir que primerament s'havia imposada ell mateix.¹³

El canvi de propòsit de l'una a l'altra redacció es fa visible encara en el que podríem dir-ne atmosfera total dels dos texts. En el primer domina, ultra el to didàctic, una certa rudesia entre èpica i sentenciosa, que es torna en el segon refinament i gentilesa renaixentistes. Quan el cavaller-ermità accepta el repte del rei moro, volent fer la lluita amb les seves armes predilectes, s'adreça als cavallers de la cort amb aquestes paraules (55¹): «Anau a la ciutat de Vàroych, e pregau a la comtessa me vulla prestar les armes de Guillem de Vàroych, ab les quals ell acostumava entrar en les batalles». Aquest imperatiu *anau* fou substituït en el *Tirant* per la forma més cortesament suau: «È prec-vos, senyors, ... vos plàcia voler anar a la comtessa e pregau-la molt carament que per la sua molta virtut e bondat me vulla prestar les armes de son marit En Guillem de Vàroic, aquelles ab què ell acostumava entrar en les batalles» (TB, 40¹⁵). I no tenint resultat el missatge, va ell mateix a la comtessa i li diu (redacció primitiva, 55⁹): «Madona comtessa: yo us prec, per reverència de Déu, me vullau prestar aquelles armes...», i a la novella definitiva: «Senyora comtessa, per vostra gran bondat e gentilesa, vos prec me vullau prestar les armes...» (TB, 40³³), on la fórmula pietosa «per reverència de Déu» és canviada per una altra de més mundana i galant. Igualment la comtessa, astorada pel coneixement que aquell vell *capitaine* demostra tenir de les coses de casa seva, li demana que «per reverència de nostre senyor Déu» (55²¹) li digui el seu nom, frase que es torna després (TB, 41⁷): «en gràcia e mercè demane a vostra senyoria...». Les fórmules complicades d'elegant cortesia han vingut a rellevar les comminacions religioses repetides uniformement, com en l'èpica antiga. Quan en un dels capítols afegits del *Tirant*, la comtessa, portada pel seu amor maternal, voldria que el seu fill no s'exposés al perill d'entrar en batalla contra els moros, i prega, plora i fa diligències sense pensar el que calia per l'honor del seu fill, el vell ermità — que sabia el que es feia — diu, per tal que ningú no pogués fer retret a la comtessa de la seva feblesa femenívola: «Totes coses estan bé

13. *L'Arbre des batailles*, escrit en francès per Honoré Bonet (o Bonnet), prior de Salou (cap a 1340-1405) i dedicat al rei de França Carles VI, tingué a Espanya una gran difusió. A la Biblioteca Nacional de Madrid n'hi ha una còpia del segle xv que va pertànyer al marquès de Santillana (Osuna, núm. 5-2-5) i una altra còpia fragmentària. Morel-Fatio dóna compte d'una traducció catalana en el seu *Catalogue des manuscrits espagnols de la Bibliothèque Nationale de Paris*. En coneixem dues traduccions castelleses: una de mosén Diego de Valera (Bibl. Nac., ms. 6605) i una altra d'Antón de Zorita, de la qual donà notícia el marquès de Laurencín en BRAH, LXXVI (1920), 294.

en boca de dona» (TB, 50²⁶). I el fill entra en batalla i surt victoriós.

Aquesta atmosfera de galanteria refinada, plena de dolcesa valenciana — com digué el mestre Rubió i Lluch — el buscaríem debades en el text objectivament narratiu i eixutament didàctic de la redacció primera. Ella fou, entre altres, la causa de la difusió que com a llibre d'amor i cortesia tingué el *Tirant* entre els públics femenins. El satíric Gaçull, en descriure una reunió de dames diu :

«Digau, senyora :
 I vós, que sou gran oradora
 I gran legista,
 Que atlegau tant lo Salmista
 I lo *Tirant* ;
 Perquè esta i yo estam altercant,
 Digau-nos, com
 Lo déu d'Amor ha nom de nom ?
 — Diga-us-ho ella,
 Que del senyor mossèn Corella
 Lig los més dies
 Totes les sues poesies.
 — Doncs ha nom Gido.
 — No tan, mal seny, sinó Cupido.»¹⁴

A precés d'una dama, Isabel de Lorís, Joan Martí de Galba continuà l'obra d'En Martorell. I fou també per iniciativa de la noble marquesa de Màntua que fou començada la primera traducció italiana de Nicolló da Correggio, l'any 1501.

SAMUEL GILI I GAYA

Institut Miguel de Cervantes de Filologia Hispànica, Madrid.

14. R. MIQUEL I PLANAS, *Cançoners satírics valencians* (Barcelona 1911), 112.